

Umberto Eco

Despre televiziune

Scrieri 1956-2015

Ediție îngrijită de Gianfranco Marrone

Traduceri de Aurora Firța-Marin,
Ștefania Mincu, Oana Sălișteanu

POLIROM
2021

Traducere de Aurora Firța-Marin, cu excepția textelor:

- „Muzica, radioul și televiziunea” și „Însemnări despre televiziune” (Ștefania Mincu);
- „Există doi Big Brother”, „Să faci *ciao ciao* cu mânuța”, „Publicul dăunează televiziunii?” (pp. 353-355), „Corăbiile ridicându-și pupele”, „Interogați și bătărași” și „Timpul și istoria” (Oana Sălișteanu).

Umberto Eco, *Sulla televisione: Scritti 1956-2015*

© 2018 La nave di Teseo Editore, Milano

© 2021 by Editura Polirom, pentru ediția în limba română

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Foto copertă: © scanrail/Depositphotos.com

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700505
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

ECO, UMBERTO

Despre televiziune: scrieri 1956-2015 / Umberto Eco; vol. editat și pref. de Gianfranco Marrone; trad. de Aurora Firța-Marin, Ștefania Mincu și Oana Sălișteanu. – Iași: Polirom, 2021

Conține bibliografie. – Index
ISBN: 978-973-46-8189-1

- I. Marrone, Gianfranco (ed.) (pref.)
- II. Firța-Marin, Aurora (trad.)
- III. Mincu, Ștefania (trad.)
- IV. Sălișteanu, Oana (trad.)

654.197

316

Printed in ROMANIA

Cuprins

<i>Prefață</i> de Gianfranco Marrone	7
Fenomenologia lui Mike Bongiorno	11
Întâmplarea și intriga. Experiența televiziunii și estetica	16
Muzica, radioul și televiziunea	35
Însemnări despre televiziune	42
Pentru o cercetare semiologică a mesajului televizual	76
Pentru o gherilă semiologică	94
<i>Cogito interruptus</i>	102
Ce nu știm despre publicitatea televizuală	118
Note pentru un muzeu al radioteleviziunii	129
Efectele comunicării radiofonice și televizate	149
Cuvânt și imagine în televiziune	153
Televizionarul	157
Pentru o definiție a criticii de televiziune	164
Caracteristicile unei cercetări semiologice asupra mesajului televizual	186
Publicul dăunează televiziunii?	192
Experimentul Vaduz	211
Să auzi două clopote	215
De la gherila semiologică la profesionalismul comunicării	219
Poate televiziunea să educe?	228
Televiziunea: transparența pierdută	242
Multiplicarea mass-media	260
Inovațiile seriilor	265
Poeți la calculator	286
Cheia succesului	289
Dragul de Columbo în straie noi	292
Ce invenție, <i>spot-verità</i>	294
Veghe nocturnă	297

Nu cumpărați acel whisky	300
Bonga sunt printre noi	302
Puterea și faima	304
Frumusețea emisiunilor în direct	306
Cugetările unui bătrân venerabil	309
Ca să dăm doar un exemplu.	312
Mickey Mouse și claustrarea	314
Cum funcționează tele-vérité-ul?	316
<i>Un giorno in pretura</i> fără camere de luat vederi	318
Nu este mașinăria adevărului	320
Știri despre viitorul știrilor	322
De ce să ne luăm gâtul pentru televiziune?	324
Procesul transmis la televizor este un atentat la adresa Constituției	326
Dacă inculpatul e de acord, cine garantează pentru martor?	329
Stalinism vetust?	331
La televizor nu se dovedește nevinovăția. Se demontează acuzația	334
Corrado și satul adevărat	337
Derrick sau pasiunea pentru mediocritate	341
Triumful tehnologiei ușoare	344
Educația în spiritul <i>privacy</i>	346
Există doi Big Brother	348
Să faci <i>ciao ciao</i> cu mânuța	350
Publicul dăunează televiziunii?	353
Corăbiile ridicându-și pupele	356
Interogați și bătărași	359
Timpul și istoria	361
<i>Eco și televiziunea</i> de Gianfranco Marrone	363

Anexe

<i>Volume de Umberto Eco</i>	399
<i>Index de nume</i>	403
<i>Index de emisiuni televizate și radiofonice și filme citate</i>	409

Televizionarul*

1. Câte știri se difuzează la telejurnal? În ce măsură și în ce fel sunt manipulate? De miercuri 26 ianuarie până duminică 30 inclusiv, m-am așezat în fața televizorului și am urmărit, înregistrându-le, patru telejurnale pe zi: de dimineață, de după-amiază și cele două de seară. L-am neglijat pe cel de noapte pentru că este identic cu cel de la 20.30, cu excepția situației în care au loc evenimente foarte grave. Cercetătorii din Grupul de Studiu pentru Instrumente Audiovizuale și Public din Bologna au desfășurat și desfășoară sistematic și intensiv acest tip de activitate, înregistrând timpii, știrile, gesturile și elaborând statistici exacte. Dar rezultatele muncii lor umplu volume ce nu îi sunt ușor accesibile telespectatorului. În cazul de față, m-am limitat la o trecere în revistă accelerată (care, din pricina caracterului monoton și repetitiv al spectacolului, m-a supus unor puternice tulburări nervoase), deoarece voiam doar să verific o senzație pe care o încercam deseori urmărind sporadic câte un telejurnal oarecare. Să explic: experiența de ani și ani ne induce, prin acumulare, un model negativ de telejurnal care, comparat apoi cu fiecare emisiune, pare contrazis de fapte. E greu să găsești într-un singur telejurnal acele falsificări monstruoase, acele absențe nejustificate ce strigă răzbunare în fața comisiei parlamentare și aproape că ne convingem că diavolul nu este, în fond, chiar atât de negru precum se spune. Dar încercați să vă uitați la cel puțin douăzeci, comparându-le apoi cu presa scrisă din ziua următoare (și pentru a avea o gamă de opinii de încredere, m-am limitat la *Corriere della Sera*, la *Il Giorno* și la *Il Manifesto*): se vor contura treptat forme mult mai subtile de structurare și distribuire a știrilor, pe care am încercat să le rezum în zece Reguli de Manipulare, la care se adaugă utilizarea Efectului Gioconda și a Efectului Pelagatti.

Telejurnalul de la 13.30 se prezintă ca un grupaj de știri pentru telespectatori cu diplomă de bacalaureat. Aici apar cronicile literare

* *L'Espresso*, 6 februarie 1972; apoi în *Il costume di casa*, Milano, Bompiani, 1973, pp. 26-36.

și în cinci zile am găsit un reportaj despre Verga, unu despre Max Ernst, unu despre Dreyer și unu despre Diego Fabbri¹. Redactorul politic nu ezită să introducă considerații ironice sau observații explicite în chip de comentariu al știrii. Un exemplu tipic este cel din telejurnalul de pe 27, ora 13.30, în care se povestea întâmplarea cu cel care deturnase un avion, ucis de agenții FBI, cu această completare: „După câte se pare, este permis să îi ucidem pe cei care deturnează avioane cu arma...”. Sigur, e bine că prezentatorul poate asuma o poziție critică, atunci când o face explicit, cu două condiții: să fie asumată pentru toate știrile și să nu fie însoțită de manipulări mai puțin vizibile prezentate, în schimb, sub formă de relatări obiective. La telejurnalul din 29, ora 13.30, Gustavo Selva prezintă un fel de editorial pe un ton sec și tăios referitor la criticile chinezilor împotriva planului Nixon. Nixon a prezentat un plan „de pace”, „și totuși” din China a sosit un răspuns „sceptic și negativ”. China consideră „iraționale” condițiile americane, în vreme ce alți observatori consideră că ele sunt singura bază „rațională” pentru încheierea războiului. Teza Chinei înseamnă „pur și simplu anexarea Vietnamului de Sud la statul comunist de la Hanoi”. La fel și întâlnirea puterilor comuniste de la Praga este judecată explicit ca o încercare sovietică de a pune presiune asupra cehoslovacilor.

Atunci, de ce editorialistul nu intervine și cu privire la criza guvernului, care, dimpotrivă, este rezumată în cel mai glacial și incomprehensibil mod posibil? Nu intervine pentru că se aplică regula Manipulării 1: „Comentăm doar ceea ce putem sau trebuie să comentăm”. Iar restul știrilor? Telejurnalul din 27, de la ora 13.30, deschisese seria de știri despre reacția vietnameză la planul american pe care telejurnalele de seară îl numeau mereu „planul în opt puncte” sau „planul Nixon”. În schimb, telejurnalul de dimineață formula știrea astfel: există în Vietnam o situație între război și pace, Nixon propune un „plan de pace”, iar vietnamezii îl refuză. Este evident că, dată fiind opoziția „pace *versus* război”, vietnamezii trec instinctiv de partea războiului; cu atât mai mult cu cât propunerile lui Nixon sunt mereu prezentate ca „oferte”, „speranțe pentru dialog”, în vreme ce criticile vietnamezilor apar ca „închidere totală” sau „răspuns sec”. Întregul context pare elaborat pentru a

1. Giovanni Verga (1840-1922), scriitor italian, considerat cel mai de seamă reprezentant al verismului. Max Ernst (1891-1976), pictor și sculptor modernist german. Carl Theodor Dreyer (1889-1968), regizor și om de film danez, recunoscut astăzi ca unul dintre cei mai importanți autori de lungmetraj ai cinematografului europene. Diego Fabbri (1911-1980), important dramaturg, scenograf și ziarist italian (n.tr.).

inculca ideea că Hanoiul dorește războiul, iar Nixon pacea. Așadar, iată că putem formula regula Manipulării 2: „Știrea cu adevărat orientată nu are nevoie de comentariu explicit, ci se bazează pe alegerea adjectivelor și pe un joc abil al opozițiilor”.

2. Telejurnalul de după-amiază este diferit. Dacă cel de la 13.30 aspiră să fie un grupaj politic și cultural, acesta vrea să fie unul popular feminin. Știrile politice sunt reduse la minimum, numeroase fiind faptele diverse: vremea rea, curățarea lacului Varese de agenți poluanți, interviuri cu vânători de munte, colecții de modă de înaltă clasă. Telejurnalul de seară al canalului 1 se inspiră, în schimb, din modelul cotidianului „independent”. Redactorii par să facă tot posibilul să nu accentueze știrile emoționale și, aparent, să le transmită pe toate. Cât despre telejurnalul canalului 2, după ce a trecut perioada sa de glorie în care era prezentat de jurnaliști de renume, care ofereau prin viu grai un soi de comentariu al evenimentelor zilei cu intervenții din partea celor implicați, a ajuns doar un grupaj provincial ce utilizează știri de agenție și care are ca scop să dispară într-un sfert de oră pentru a face loc emisiunii concurs *Rischiatutto* („Riscă tot”).

Să ne oprim atunci asupra telejurnalului de seară al primului canal. Pe un ton neutru, atent să nu permită niciun comentariu, realizează o primă selecție eliminând unele știri pe baza regulii fruste a Manipulării 3: „Dacă ai dubii, mai bine taci”. Telejurnalul din 26, ora 20.30, vorbea despre o manifestație a studenților din Cairo și neglija să menționeze incidentele petrecute la Universitatea de Stat din Milano, niște bombe incendiare aruncate la New York și faptul că fusese pronunțată sentința în legătură cu legitimitatea referendumului. Telejurnalul din 27, de la ora 20.30, nu amintea grevele de la Porto Marghera cauzate de închiderea fabricii Sava Alluminia, sentința Curții Constituționale referitoare la imposibilitatea de a recuza un judecător din pricina ideilor sale politice, închiderea ziarului *Paris-Jour* și greva ziariștilor francezi împotriva intruziunii televiziunii. Telejurnalul din 28, de la ora 20.30, nu vorbea despre anchetarea oficială a celor douăzeci și cinci de studenți și profesori de la Castelnuovo, despre sondajele private printre adepții creștin-democraților și ai socialiștilor laici despre referendum și despre ofensiva de la Bonn îndreptată și împotriva comuniștilor, și a neonaziștilor. Vorbea însă – și-ar aminti redactorii – despre muncitorul care și-a pierdut viața la Novi și despre spitalul din Catania. Să vedem acum în ce fel a vorbit despre acestea.

Telejurnalul din 27, de la ora 20.30, spune că au existat confruntări între greviști și polițiști la spitalul din Catania, face bilanțul răniților și anunță continuarea grevei. Știrea se derulează

câteva secunde, trezind în telespectator – după prima reacție de curiozitate – o situație previzibilă de relaxare și neatenție. Numai în încheiere menționează faptul că angajații spitalului nu fuseseră plătiți de două luni. Este ceea ce vom numi Efectul Gioconda, făcând trimitere la o cunoscută caricatură de Charles Addams în care se vede o sală de cinematograful plină cu fețe ce râd cu gura până la urechi. Dacă te uiți mai bine, o descoperi, pierdută în mulțime, pe Gioconda, care, firește, doar surâde. Efectul comic este inegalabil, dar este nevoie ca cititorul să fi privit atent și îndelung imaginea, altfel vede doar o masă nediferențiată de chipuri care râd. Atunci când o știre este prezentată în ritm alert și se aud numai cuvintele crainicului, fără ca ochiul să zăbovească asupra unei imagini deosebit de importante, e clar că faptul cu adevărat important – mai ales dacă e spus la final – se pierde. De aici, regula Manipulării 4: „Plasează știrea incomodă acolo unde nimeni nu se așteaptă la ea”.

În aceeași știre mai era o informație gravă, anume că fuseseră aruncate bombe lacrimogene în secția pentru copii. La telejurnalul din 27, ora 20.30, faptul nu a fost menționat; la telejurnalul din 28, ora 20.30, știrea se referea la „cei internați în secțiile de pediatrie”. Un alt Efect Gioconda, realizat de data aceasta nu prin rapiditatea lecturii, ci prin utilizarea unor cuvinte de neînțeles pentru cei mai mulți dintre telespectatori, conform regulii Manipulării 5: „Nu spune niciodată mămăligă când poți spune budincă de mălai”. În plus, faptul că această știre a apărut cu întârziere dovedește o altă tendință a telejurnalului, care se traduce prin regula Manipulării 6: „Dă știrea completă numai după ce presa din ziua următoare a difuzat-o deja”. În 27, povestea cu copiii era trecută sub tăcere, în dimineața de 28 toate ziarele o difuzau, în seara aceleiași zile o prelua și telejurnalul, fie și într-un mod obscur. Același lucru s-a întâmplat, de exemplu, cu respingerea de către Hanoi a propunerilor lui Nixon. În 27, telejurnalul spune că vietnamezii refuzau propunerile; în 28, ziarele precizează că refuzul ar fi fost doar menționat într-o emisiune radiofonică, dar că oficial încă mai există posibilitatea unei deschideri; telejurnalul se aliniază în aceeași zi, iar pe 29 afișează un optimism prudent.

3. Să vedem acum un alt caz de „colportare în presă” complicat de ceea ce vom numi Efectul Pelagatti. Telejurnalul din 26, ora 20.30, anunță decesul unui muncitor de la Italsider din Novi în urma unei căderi de pe o bandă transportoare. Apoi anunță că sindicatele intră în grevă „cu scopul de a stabili termenii inițiativei sindicale în domeniul prevenirii accidentelor de muncă”. Aparent nu există un vinovat. A doua zi dimineață, *Corriere* precizează cu

litere mari că muncitorul a căzut deoarece lipsea o balustradă care ar fi trebuit să existe în acel loc. Pe 27, la 20.30, se spune că douăzeci de mii de muncitori de la combinatul siderurgic din Tarent intră în grevă în vederea obținerii unor condiții mai bune de muncă. Dar știrea e separată de celelalte. Telejurnalul din 28, ora 13.30 (după un lung reportaj live cu Massimo Inardi), discută, printre altele, despre înmormântarea muncitorului abia la finalul știrii (Efectul Gioconda) și spune că sindicatele „regretă lipsa unor măsuri adecvate pentru protejarea vieții oamenilor din fabrici”. În sfârșit, pe 28, la ora 20.30, lovitură de teatru. Tito Stagno anunță dramatic că Donat-Cattin¹ a amenințat compania Italsider: fie ia toate măsurile de siguranță, fie Inspectoratul de Muncă va impune suspendarea activității în toate unitățile. Senzație în rândul telespectatorilor. Observați că nimeni nu a explicat chestiunea antreprizelor, care este miezul problemei. Atunci nu se înțelege de ce oare Donat-Cattin este atât de nervos. Acesta este Efectul Pelagatti: căpitanul îl cheamă pe caporal și îl roagă să îi dea soldatului Pelagatti, cu delicatețea cuvenită, vestea că părinții lui au murit; caporalul ordonă: „Toți soldații ai căror părinți sunt încă în viață să facă un pas în față!”, după care adaugă furibund: „Pelagatti, ești amețit ca de obicei, întoarce-te în rând!!”. În acest caz funcționează și regulile Manipulărilor 7 („Te expui numai dacă guvernul s-a expus deja”) și 8 („Nu trece niciodată sub tăcere intervenția unui ministru”).

Sigur că nu îi cerem redactorului unui telejurnal să se implice personal în criticarea companiei Italsider sau a conducerii spitalului din Catania; dar dacă cele două știri, în loc să fie spuse prin viu grai, ar fi însoțite de o filmare sau de interviuri cu sindicaliști și muncitori, problemele ar ieși singure la iveală. Însă aici intră în joc regula Manipulării 9: „Știrile importante trebuie prezentate numai prin viu grai, cele irelevante pot și trebuie să fie filmate”. De exemplu, la telejurnalul din 29, ora 13.30, aflăm că la Napoli, pe un șantier, încă un muncitor a murit strivit de un container. Dată fiind actualitatea temei, toți am fi curioși să vedem cum arată containerul acesta. Nimic. Imediat după aceea suntem anunțați că la Torino poliția a recuperat niște haine furate și se difuzează un reportaj filmat în care se văd haine, haine, haine. Unii vor obiecta că nu e adevărat că știrile importante nu sunt filmate. În cinci zile am văzut filme despre protestele studentești de la Cairo, despre americanii care au deturnat avionul și au fost uciși, despre incendiul

1. Carlo Donat-Cattin (1919-1991), politician și sindicalist italian, membru al Partidului Democrația Creștină, ministru cu mai multe mandate, senator și deputat (n.tr.).

la o catedrală din Nantes, despre eroina găsită de poliția franceză. Dar aici funcționa regula Manipulării 10: „Lucrurile importante sunt arătate doar dacă au loc în străinătate”. Studenții de la Cairo – da, studenții care se luptă cu poliția la Milano – nu.

O fi, poate, televiziunea egipteană mai rapidă decât cea italiană? Din ceea ce se poate deduce din cele douăzeci de telejurnale analizate, un răspuns ar putea fi următorul: toate echipele erau mobilizate în fiecare dintre cele o sută de orașe din Italia ca să le arate pe toate exact în momentul căderii primei zăpezi. Să observăm că, dacă reluarea imaginilor cu autostrăzile înghețate este utilă pentru a descuraja circulația, extazul poetico-jurnalistic cu care sunt filmate toate centrele orașelor acoperite de iernatica mantie albă e unic și deosebit de intens. Poate pentru că știrile despre zăpadă, pe lângă faptul că sunt plăcute la vedere, par absolut adevărate – și astfel îi inspirăm încredere telespectatorului care se apropie de fereastră, vede că ninge cu adevărat și conchide că televiziunea spune lucrurile așa cum sunt. Astfel, nu am avut echipe care să audă prin vocea procurorului responsabil cum și de ce a inițiat patruzeci și două de demersuri împotriva fasciștilor de la Ordine Nuovo¹ (veste dată de Bersani² prin viu grai la telejurnalul din 30, ora 11.30) și trebuie să-i mulțumim Cerului că telejurnalul din 30, ora 13.30, i-a putut dedica un interviu lung și intens magistratului care a pus sub acuzare fabricile de cosmetice. Este demn de laudă să documentezi înșelăciunea cu cosmetice, dar de ce să nu documentezi și pericolul fascist?

4. Alegând să nu ofere în imagini știrile mai incomode, deci să le transforme în ceva lipsit de interes, telejurnalul amestecă lucrurile importante într-un soi de bolboroseală continuă care atenuează atenția telespectatorului. Între Efectul Gioconda și Efectul Pelagatti, incapabil să identifice înaintea presei scrise știrea care contează (pierzând așadar singurul avantaj pe care îl are televiziunea față de ziare), transmițând fără scrupule numai știrile externe (așa cum ziarele cumsecade prezintă sâni goi numai dacă sunt de culoare), mascând plictiseala dată de obiectivitate, telejurnalul a reușit să vorbească pe larg, de exemplu, cinci zile la rând, despre criza de

-
1. Grupare politică de extremă dreaptă înființată în decembrie 1969 și dizolvată în noiembrie 1973 în urma unui proces în care capii grupării au fost acuzați că ar fi reînființat Partidul Național Fascist (n.tr.).
 2. Pier Luigi Bersani (n. 1951), politician italian cu mai multe mandate ministeriale (comerț, transporturi etc.), secretar al Partidului Democrat (2009-2013), fondator, în 2017, al Mișcării Democrate și Progresiste (n.tr.).